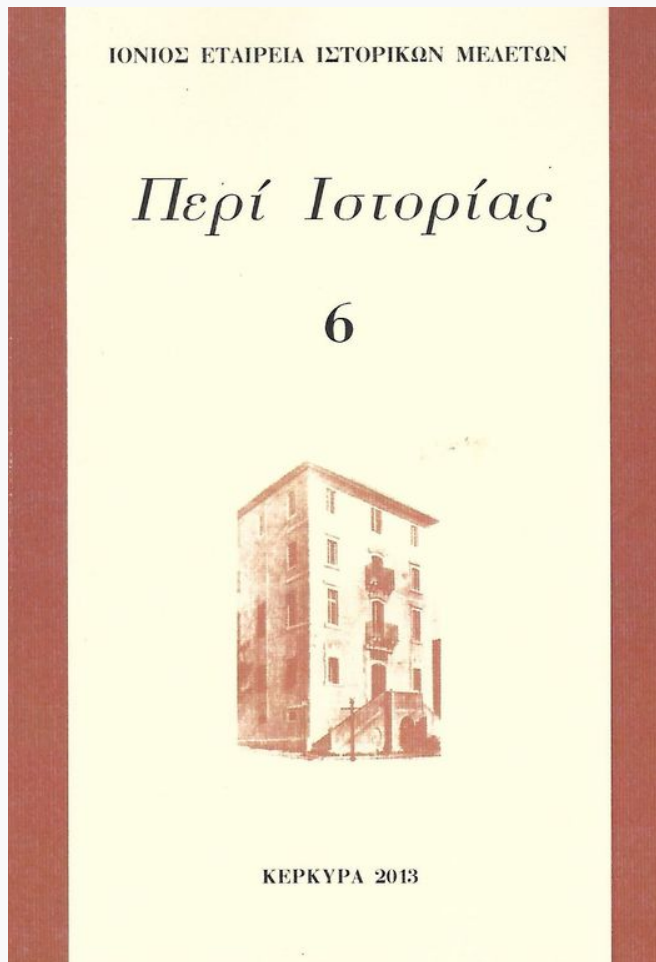

Peri Istorias

Vol 6 (2013)

**Η εμπορευματοποίηση του γυναικείου στήθους:
Επαγγελματίες τροφοί στο εκθετοτροφείο της
Κέρκυρας.**

Κατερίνα Κωνσταντινίδου

doi: [10.12681/p.i.24783](https://doi.org/10.12681/p.i.24783)

To cite this article:

Κωνσταντινίδου Κ. (2020). Η εμπορευματοποίηση του γυναικείου στήθους: Επαγγελματίες τροφοί στο εκθετοτροφείο της Κέρκυρας. *Peri Istorias*, 6, 57–68. <https://doi.org/10.12681/p.i.24783>

Κατερίνα Κωνσταντινίδου

Η ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΓΥΝΑΙΚΕΙΟΥ ΣΤΗΘΟΥΣ:
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΕΣ ΤΡΟΦΟΙ ΣΤΟ ΕΚΘΕΤΟΤΡΟΦΕΙΟ ΤΗΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

Η παρούσα μελέτη άπτεται τριών ερευνητικών πεδίων σε διαπλοκή μεταξύ τους: Το ένα αφορά την επαγγελματική κατηγορία των τροφών, το δεύτερο συνδέεται με τη διαδεδομένη στη δυτική Ευρώπη, και όχι μόνο, πρακτική της παιδικής εγκατάλειψης, ενώ το τρίτο επικεντρώνεται στη συγκρότηση ιδρυματικής πολιτικής, προκειμένου να αντιμετωπιστεί το φαινόμενο αυτό. Επιπλέον, σε ό,τι αφορά ειδικά το τελευταίο πεδίο υ-πηρεύονται ζητήματα σχετικά με τις φιλανθρωπικές πρωτοβουλίες των τοπικών πολιτικών συσσωματώσεων, όπως, επίσης, και με την κοινωνική πολιτική της Βενετίας στην ελληνοβενετική Ανατολή. Προς την ίδια κατεύθυνση, η οργάνωση ευαγών καταστημάτων στην επικράτεια του *Stato da Mar* με στόχο την αντιμετώπιση του φαινομένου της έκθεσης των βρεφών μπορεί να εξεταστεί στο πλαίσιο της ανάπτυξης θεσμών κοινωνικής μέριμνας ως μέρος της διαδικασίας κοινωνικού ελέγχου και ένταξης στην Ευρώπη της Μεταρρύθμισης και της Αντιμεταρρύθμισης.¹

Οι τροφοί αποτελούν συνήθη γυναικεία επαγγελματική κατηγορία, η ύπαρξη της οποίας συνδέεται αφενός με την ίδια τη μητρότητα, γεγονός φυσικό και τυχαίο συνάμα, και αφετέρου με ένα εκτεταμένο δίκτυο πολιτισμικών συναφειών, όπως αναδεικνύονται μέσα από το θεσμό της οικογένειας, την οικονομία, την κουλτούρα του δυτικού κόσμου τα συναισθήματα έως ένα βαθμό.² Κάτω από το «πολύχρωμο» πρίσμα αυτών των παραμέτρων, η εμπορευματοποίηση του γυναικείου στήθους ως γαλακτοφόρου πηγής συνιστά πραγματικότητα διαδεδομένη στη δυτική Ευρώπη καθ' όλη τη διάρκεια του Μεσαίωνα, κατά τους πρώιμους νεότερους χρόνους και έως τις αρχές του 20ού αιώνα, με διαφορετική συχνότητα, πρακτικές, στόχους, ανάλογα με το κοινωνικό στρώμα αλλά και τα κοινωνικο-οικονομικά συμφραζόμενα κάθε περιόδου.

¹ Για τη φτώχεια στη δυτική Ευρώπη από την πλουσιότατη βιβλιογραφία βλ. M. Mollat, *Les pauvres au moyen âge*, Παρίσι 1978, του ιδίου, *Etudes sur l'histoire de la pauvreté*, Παρίσι 1974, B. Geremek, *La pietà e la forza. Storia della miseria e della carità in Europa* (μτφ. Anna Marx-Vannini), Ρώμη – Μπάρι 1995, R. Jütte, *Poverty and Deviance in Early Modern Europe*, Κέιμπριτζ 1994. Ειδικά για την περίπτωση της Βενετίας βλ. Br. Pullan, *Rich and Poor in Renaissance Venice*, Οξφόρδη 1971.

² Lucia Sandri, «Baliatico mercenario e abbandono dei bambini alle istituzioni assistenziali: un medesimo disagio sociale?», *Donne e lavoro nell'Italia medievale*, επιμ. Giuseppina Muzzarelli, Paola Galetti, Bruno Andreolli, Τορίνο 1991, σ. 94.

Η ανάθεση των βρεφών σε τροφούς αποτελεί αρχικά επιλογή των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Όμως από το 15ο αιώνα και εξής εξελίσσεται σε κοινή πρακτική και για άλλες κοινωνικές ομάδες, όπως εκείνες των τεχνιτών, των βιοτεχνών ή των εμπόρων.³ Ωστόσο, μέχρι και τον ύστερο Μεσαίωνα, καλή μητέρα θεωρείτο εκείνη που θήλαζε η ίδια το παιδί της ή που αποφάσιζε να το εμπιστευτεί σε μια επαγγελματία με γνώμονα τη σωστή του ανάπτυξη. Αντίθετα, η μητέρα που με την ανάθεση του βρέφους της σε τροφό αποσκοπούσε στην άμεση επιστροφή της στην «ελεύθερη» ζωή, απαξιωνόταν ηθικά, κυρίως, από τον κλήρο.⁴ Την ίδια περίοδο η τροφός συνήθως εγκαθίστατο στο σπίτι του βρέφους σε αντίθεση με ό,τι επρόκειτο να ακολουθήσει τους επόμενους αιώνες, όταν, δηλαδή, τα παιδιά στην πλειονότητα των περιπτώσεων μεταφέρονταν στην εστία της τροφού και διέμεναν εκεί μέχρι την περίοδο του απογαλακτισμού.

Η πρακτική της ανάθεσης νεογέννητων βρεφών προερχομένων από τα ανώτερα και τα μεσαία κοινωνικά στρώματα σε εσωτερικές ή εξωτερικές τροφούς ανταποκρινόταν σε συγκεκριμένα ζητούμενα.⁵ Η ανάγκη επιστροφής της γυναίκας στην αναπαραγωγική διαδικασία σύντομα, προκειμένου να μην κινδυνεύσει η γενιά με αφανισμό, και η σύντομη αποκατάσταση της σεξουαλικής ζωής του ζευγαριού είναι μερικά από αυτά.⁶ Η έγκαιρη απομάκρυνση και, επομένως, η ψυχολογική «απόσταση» της μητέρας από το βρέφος, σε μια εποχή που η παιδική θνησιμότητα άγγιζε υπερβολικά υψηλά ποσοστά, είναι ένας ακόμη λόγος.⁷ Τέλος, ειδικά σε ό,τι αφορά τα μεσαία κοινωνικά στρώματα, η πρόωρη λήξη της περιόδου του θηλασμού εξασφάλιζε στην εστία ακόμη μια παραγωγική μονάδα, καθώς η σύζυγος απερίσπαστη μπορούσε να επιστρέψει στην εργασία της.

Για τα κατώτερα στρώματα, το αντίστοιχο της διαδικασίας του αποχωρισμού του βρέφους από τους γονείς του και της ανάθεσης του θηλασμού σε τροφούς θα μπορούσε να θεωρηθεί η πρακτική της παιδικής εγκατάλειψης, φαινόμενο που χάνεται στα βάθη των αιώνων. Η επικράτηση του χριστιανισμού συνέβαλε στην ακόμη μεγαλύτερη διάδοση του φαινομένου, καθώς με αυτό τον τρόπο οι μητέρες όχι μόνο απαλλάσσονταν

³ Παρά ταύτα, σύμφωνα με ερευνητές φαίνεται ότι κατά τους πρώιμους νεότερους χρόνους οι γυναίκες στην πλειονότητά τους επέλεξαν να θηλάσουν οι ίδιες το βρέφος τους. Merry E. Wiesner, *Women and Gender in Early Modern Europe*, Κέμπριτζ 2000².

⁴ Marilyn Yalom, *Η ιστορία του γυναικείου στήθους*, μτφρ. Εύη Κλαδούχου, Αθήνα 2006, σ. 64.

⁵ Βλ. Giovanna Cappelletto, «Gli affidamenti a balia dei bambini abbandonati in una comunità del territorio veronese nel Settecento», *Enfance abandonnée et société en Europe XIVe-XIXe siècle*, Ρώμη 1991, σ. 327.

⁶ Christiane Klapisch-Zuber, «Genitori naturali e genitori di latte nella Firenze del Quattrocento», *Quaderni storici*, 44 (1980), 556.

⁷ Sandri, «Baliatico mercenario...», *ό.π.*, σσ. 94-95.

από το ηθικό βάρος της διάπραξης του εγκλήματος της παιδοκτονίας, που αποτελούσε συνήθη πρακτική στα ρωμαϊκά χρόνια, αλλά, παράλληλα, την επιλογή τους αυτή διευκόλυνε η ύπαρξη μοναστηριακών χώρων ικανών να προσφέρουν τις υποδομές ενός ασφαλούς καταφυγίου βρεφών.⁸ Η παιδική και βρεφική έκθεση έλαβε μεγάλες διαστάσεις κατά τη διάρκεια του 11ου αιώνα, ενώ την ύφεση των επόμενων διακοσίων ετών ακολούθησε η εκ νέου ανοδική πορεία του φαινομένου, η οποία συνδέεται με την οργάνωση και την παγίωση των πρώτων θεσμών που αφορούσαν αποκλειστικά τα παιδιά.⁹

Σε ό,τι αφορά την προέλευση των εγκαταλελειμμένων βρεφών, στην πλειονότητα των περιπτώσεων αυτά ήταν γόνοι νόμιμων ζευγαριών, τα οποία αδυνατούσαν να εκπληρώσουν τις υποχρεώσεις τους προς τα νέα μέλη της οικογένειάς τους. Συχνά, εξάλλου, η κακή διατροφή των μητέρων τόσο κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης όσο και στη συνέχεια κατά την περίοδο της λοχείας, είχε ως συνέπεια την αδυναμία παραγωγής ικανών ποσοτήτων γάλακτος για τη σωστή ανάπτυξη του νεογέννητου. Παράλληλα, οι αλλαγές στο αστικό τοπίο και η δραστηριοποίηση των γυναικών έξω από το σπίτι καθιστούσε πρακτικά αδύνατο το θηλασμό του βρέφους. Παρομοίως και στην ύπαιθρο οι αγροτικές ασχολίες δεν επέτρεπαν την παραμονή τους στο σπίτι για μεγάλα χρονικά διαστήματα.¹⁰ Υπό αυτούς τους όρους, οι γονείς όχι σπάνια επέλεγαν τη λύση της προσωρινής εγκατάλειψης. Όταν το παιδί τους συμπλήρωνε δεκαοκτώ ή εικοσιτέσσερις μήνες ζωής, ο πατέρας από κοινού με τη μητέρα επέστρεφαν στο ίδρυμα για να το παραλάβουν, εφόσον είχε επιβιώσει κατά το κρίσιμο αυτό χρονικό διάστημα.¹¹

Τα πρώτα ιδρύματα για την προστασία των εγκαταλελειμμένων παιδιών και των βρεφών στη δυτική Ευρώπη εμφανίζονται τον 8ο αιώνα στην ιταλική χερσόνησο. Ωστόσο, η συστηματική οργάνωση σχετικών θεσμών ε-

⁸ Br. Pullan, «Povertà, carità e nuove forme d'assistenza nell'Europa moderna (secoli XV-XVII)», *La città e i poveri. Milano e le terre lombarde dal Rinascimento all'età spagnola*, επιμ. D. Zardin, Μιλάνο 1995, σ. 42.

⁹ C. Povoio, «L'infanzia abbandonata nel Veneto nei primi secoli dell'età moderna. Primi risultati e riflessioni intorno ad un tema di storia sociale», *La demografia storica delle città italiane*, S.I.D.E.S., Μπολόνια 1982, σ. 644.

¹⁰ Sandra Cavallo, «Bambini abbandonati e bambini "in deposito" a Torino nel Settecento», *Enfance abandonnée et société en Europe XIVe-XXe siècle*, Ρώμη 1991, σ. 353.

¹¹ Σύμφωνα με μελέτες μόνο μία οικογένεια στις πέντε έπαιρνε πίσω το παιδί της από το βρεφοκομείο μετά από τη συμπλήρωση του πρώτου έτους ηλικίας, ενώ το 47,1% αναγνώριζε τα παιδιά πριν συμπληρώσουν το πέμπτο έτος, V. Hunecke, *I trovatelli di Milano. Bambini esposti e famiglie espositrici dal XVII al XIX secolo*, Μπολόνια 1989, σ. 233.

ντοπίζεται στην ίδια περιοχή κατά τα τέλη του 14ου αιώνα. Φαίνεται πως μέχρι εκείνη τη χρονική στιγμή τα έκθετα και τα ορφανά γίνονταν δεκτά σε ευαγή ιδρύματα που «φιλοξενούσαν» και άλλες κατηγορίες ενδεών. Τα καταστήματα αυτά θεμελιώθηκαν είτε με πρωτοβουλία ιδιωτών είτε με αποφάσεις του κρατικού μηχανισμού, ενώ με το πέρασμα των αιώνων η παρουσία και η παρεμβατικότητα του τελευταίου υποσκέλισε σημαντικά το ρόλο των πρώτων. Στη Βενετία, το Ospedale della Pietà ιδρύθηκε το 1336 από το φραγκισκανό μοναχό Fra Pietro d'Assisi. Λειτουργήσε υπό την εποπτεία δύο αδελφοτήτων της πόλης, πάντοτε, όμως, υπό τον αυστηρά συγκεντρωτικό έλεγχο του βενετικού κράτους, ειδικά από το 16ο αιώνα και εξής. Κατά τη συγκεκριμένη περίοδο ο αριθμός των μικρών τροφίμων υπολογίζεται ότι άγγιζε τους 1.200.¹² Η θεμελίωση αντίστοιχων ιδρυμάτων στην περιοχή της Terraferma, και ειδικότερα στη Βιτζέντζα, στη Βερόνα, στην Πάδοβα και στο Τρεβίζο, αποτελεί προϊόν πρωτοβουλίας ιδιωτών, τα συσσωρευμένα, ωστόσο, προβλήματα δεν επέτρεψαν σε κανένα από αυτά να συναγωνιστούν σε αίγλη το βενετικό Εκθετοτροφείο-Ορφανοτροφείο της Pietà.¹³

Αντίστοιχα ιδρύματα οργανώθηκαν και στη βενετική επικράτεια του Κράτους της Θάλασσας (Stato da Mar). Στο Χάνδακα μαρτυρείται η ύπαρξη Ospedale della Pietà ήδη από το 14ο αιώνα, χωρίς, ωστόσο, να είναι γνωστοί οι ιδρυτές ή οι αρχικοί στόχοι του ευαγούς καταστήματος, το οποίο λειτουργήσε έως το τέλος της βενετικής κυριαρχίας στο νησί.¹⁴ Εκθετοτροφεία εντοπίζονται επίσης στο Ναύπλιο και την Πάτρα κατά την περίοδο της δεύτερης βενετοκρατίας, καθώς και στα Ιόνια Νησιά, στην Κέρκυρα και τη Ζάκυνθο.¹⁵

Η Κέρκυρα πέρασε στην κυριαρχία των Βενετών το 1386 με τη συναίνεση των κατοίκων της. Η πόλη των τεναγών οργάνωσε διοικητικά και στρατι-

¹² Bernard Aikema – Dulcia Meijers et al., *Nel regno dei poveri*, Βενετία 1989, σσ. 197-214.

¹³ Βλ. Povolo, «L'infanzia abbandonata nel Veneto...», ό.π., M. Garbellotti, «Un brefotrofo per più città: la Domus Pietatis di Verona (secolo XVIII)», *Benedetto chi ti porta maledetto chi ti manda: L'infanzia abbandonata nel Triveneto (secoli XV-XIX)*, επιμ. Casimira Grandi, Τρεβίζο 1997, σσ. 197-211, Ivana Pastori Bassetto, «“Le angustie di molti bisogni”». Aspetti patrimoniali della Ca'di Dio di Padova tra Cinque e Seicento», *Benedetto...*, ό.π., σσ. 132-143.

¹⁴ Αναστασία, Παπαδία-Λάλα, *Ευαγή και νοσοκομειακά ιδρύματα στη βενετοκρατούμενη Κρήτη*, Βενετία 1996, σσ. 114-135.

¹⁵ Κατερίνα Κωνσταντινίδου, «Κοινωνική πρόνοια και παιδική ηλικία. Το παράδειγμα των Ιονίων Νήσων», ανέκδοτη διπλωματική μεταπτυχιακή εργασία, Αθήνα 1998, της ίδιας, «*Estesi con sentimento di Pietà. Ένας κανονισμός λειτουργίας των στρατιωτικών νοσοκομείων της Πελοποννήσου (1693)*», *Θησαυρίσματα* 33 (2003), 285-301.

ωτικά το νησί με βάση τις προτεραιότητες της ίδιας της μητρόπολης, καθορίζοντας την πορεία του μέχρι το 1797. Στο πολιτικό περιβάλλον που δημιούργησε η συνύπαρξη κυριάρχων και κυριαρχουμένων, λειτούργησε το κοινοτικό συμβούλιο της πόλης με τη συμμετοχή των ανώτερων στρωμάτων του γηγενούς πληθυσμού, στο πλαίσιο της καθιέρωσης, μεταξύ των μέσων του 16ου και των αρχών του 17ου αιώνα, συγκεκριμένων κριτηρίων πρόσβασης.¹⁶ Η μητρόπολη, η βενετική διοίκηση του νησιού και η κοινότητα έφεραν συχνά το βάρος της οργάνωσης και της λειτουργίας ευαγών καταστημάτων με στόχο τόσο την ανακούφιση όσο και τον έλεγχο των ενδεών, των ασθενών και των περιφερόμενων, ενώ συχνά οι προϊστάμενοί τους προέρχονταν από το συμβούλιο των 150.¹⁷ Μετά το δεύτερο μισό του 17ου αιώνα, ιδιαίτερο βάρος δόθηκε στην ίδρυση εκθετοτροφείου, με στόχο την αντιμετώπιση του φαινομένου της εγκατάλειψης και την ένταξη των εγκαταλελειμμένων παιδιών μετά το όγδοο έτος της ηλικίας τους στην παραγωγική διαδικασία.

Ωστόσο, στην πόλη της Κέρκυρας, πολύ πριν από την ίδρυση του Εκθετοτροφείου, υπήρχε ένας μικρός χώρος («una piccola cameretta a primo piano»), όπου διέμενε μια γυναίκα διορισμένη και μισθοδοτούμενη ενδεχομένως από την κοινότητα με βασική υποχρέωση αρχικά την παραλαβή των εγκαταλελειμμένων βρεφών και στη συνέχεια την παράδοσή τους σε τροφούς. Οι τελευταίες φαίνεται ότι αναλάμβαναν τη διατροφή και τη συντήρηση των παιδιών λαμβάνοντας τρεις λίρες ως μηνιαία αποζημίωση.

Είναι πιθανό όμως ότι η λύση αυτή στην πράξη αποδεικνυόταν ανεπαρκής. Έτσι, ήδη από τον Αύγουστο του 1666, οι σύνδικοι της κοινότητας πρότειναν στο κοινοτικό συμβούλιο την ίδρυση εκθετοτροφείου, προκείμενου να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα της έκθεσης βρεφών. Σύμφωνα με τα λεγόμενα των αρμοδίων, κατά τη συγκεκριμένη περίοδο το φαινόμενο είχε λάβει εξαιρετικά μεγάλες διαστάσεις.¹⁸ Η οικονομική κρίση λόγω του πολέμου και η έλευση προσφύγων από την Κρήτη προφανώς είχαν επιδεινώσει την ήδη βεβαρημένη κατάσταση. Λίγα χρόνια αργότερα, το 1671, ο προνοητής και καπετάνιος του νησιού Domenico Gritti, κινούμενος προς την ίδια κατεύθυνση, υπογράμμιζε με τη σειρά του την αναγκαιότητα λειτουργίας ενός εκθετοτροφείου, στο χώρο του οποίου θα κα-

¹⁶ Από την πλούσια βιβλιογραφία για την ιστορία της βενετικής Κέρκυρας βλ. Ν. Karapidakis, *Civis fidelis: l'avènement et l'affirmation de la citoyenneté corfiote (XVIe-XVIIe siècles)*, Φρανκφούρτη 1992, Έλλη Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, *Πρεσβείες της βενετοκρατούμενης Κέρκυρας (16ος-18ος αι.)*, Πηγή για σχεδιάγραμμα ανασύνθεσης της εποχής, Αθήνα 2002.

¹⁷ Αναστασία Παπαδία-Λάλα, *Ο θεσμός των αστικών κοινοτήτων στον ελληνικό χώρο κατά την περίοδο της βενετοκρατίας (13ος-18ος αι.)*, Μια συνθετική προσέγγιση, Βενετία 2004, σ. 315.

¹⁸ Ν. Karapidakis, *Civis fidelis...*, ό.π., σσ. 195-196.

θίστατο εφικτή η μόνιμη εγκατάσταση των τροφών. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του, οι τροφοί απαλλαγμένες πλέον από έξοδα ενοικίων, θα μπορούσαν να αφοσιωθούν με μεγαλύτερο ζήλο στα καθήκοντά τους. Επιπλέον, σύμφωνα πάντοτε με το βενετό αξιωματούχο, η ύπαρξη του ευαγούς καταστήματος αφενός θα πρόσφερε μεγαλύτερη ασφάλεια στα ίδια τα παιδιά και αφετέρου θα προσέλυε το ενδιαφέρον των φιλόανθρωπων κερκυραίων πολιτών («cittadini»)¹⁹.

Τελικά, τον Ιανουάριο του 1671, εκδόθηκε ο πρώτος κανονισμός λειτουργίας του ιδρύματος, βάσει του οποίου επικεφαλής του Εκθετοτροφείου διορίστηκαν ένας priore και μια priora, ενώ μια sottopriora θα βρισκόταν υπό τις εντολές της προϊσταμένης της. Σε αυτή την αρχαιακή μαρτυρία εντοπίζεται η πρώτη αναφορά στις τροφούς του ευαγούς καταστήματος της Κέρκυρας ως μιας ιδιαίτερης επαγγελματικής κατηγορίας, χωρίς, βέβαια, να γίνονται περαιτέρω διευκρινίσεις σχετικά με τα κριτήρια της επιλογής τους, την προέλευσή τους, την οικογενειακή τους κατάσταση, την ηλικία τους, τις συστάσεις τους ή την πιθανή προϋπηρεσία τους.²⁰

Η παρουσία των γυναικών αυτών, ενός από τους βασικότερους, αν όχι του πιο βασικού μοχλού λειτουργίας του Ospedale della Pietà της Κέρκυρας, καταγράφεται στο εξής σε όλους τους κανονισμούς που έχουν εντοπιστεί μέχρι στιγμής και καλύπτουν το χρονικό διάστημα από το 1671 έως το 1698. Στην πλειονότητα των άρθρων που αφορούν τις ίδιες, διευκρινίζεται το ύψος ή ο τρόπος καταβολής της μισθοδοσίας τους και συγχρόνως υπογραμμίζονται οι υποχρεώσεις τους σχετικά με τις παρεχόμενες υπηρεσίες στο ίδρυμα.

Παρότι όμως το ίδρυμα θεμελιώθηκε προκειμένου να στεγάσει το σύνολο των απασχολούμενων τροφών, εξασφαλίζοντας με αυτό τον τρόπο τον άμεσο έλεγχό τους, φαίνεται ότι ήδη από την αρχή της λειτουργίας του είχε γίνει αντιληπτό ότι δεν ήταν δυνατόν να ανταποκριθεί στον αρχικό του στόχο. Από τον πρώτο κιόλας κανονισμό εξεταζόταν η πιθανότητα της πρόσληψης ενός επιπλέον αριθμού εξωτερικών γυναικών, οι οποίες έπρεπε να είναι υποχρεωτικά κάτοικοι της πόλης ή του βούργου, ώστε να διευκολύνονται οι τακτικοί έλεγχοι. Αξίζει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι αντίθετα με ό,τι συνέβαινε σχετικά με τον τόπο διαμονής τους, οι αρχές δεν έδιναν καμία απολύτως σημασία στην οικογενειακή κατάσταση των υποψήφιων εργαζομένων.

Οι εσωτερικές τροφοί θα λάμβαναν ως μηνιαία αποζημίωση δώδεκα λίρες, καθώς και ένα ρεάλι ως εφάπαξ δωρεά. Πολύ χαμηλότερες θα ήταν οι αποδοχές των εξωτερικών συνεργατριών του Εκθετοτροφείου, αφού ο

¹⁹ A.S.V., «Senato (Secreta), Dispacci Rettori, Corfù», 24 Ιανουαρίου 1669 (β.έ.).

²⁰ Γ.Α.Κ. – Α.Ν.Κ., «Ενετοκρατία», φάκ. 26, fasc. 6, 10 Ιανουαρίου 1671.

μισθός τους δεν θα ξεπερνούσε τις τέσσερις λίρες και η αντίστοιχη δωρεά θα ήταν ισοδύναμη του ποσού αυτού. Είναι πιθανό ότι οι βενετοί προνοητές του νησιού με αυτή την προσφορά επεδίωκαν τη δημιουργία επιπλέον οικονομικών κινήτρων με στόχο την αύξηση προσέλευσης γυναικών. Μια τέτοια εξέλιξη θα ήταν σίγουρα επιθυμητή, καθώς θα μπορούσε αφενός να καλύψει επαρκώς τις ανάγκες του ιδρύματος και αφετέρου να βελτιώσει την παροχή υπηρεσιών, αφού η τελική επιλογή θα γινόταν βάσει μεγαλύτερου δείγματος. Σε ό,τι αφορά, τέλος, τη μισθοδοσία, είχε οριστεί να γίνεται μία φορά το μήνα, στο χώρο του ιδρύματος, την ίδια ημέρα που θα λάμβανε χώρα και η επιθεώρηση της κατάστασης των βρεφών από τα αρμόδια όργανα.²¹

Ενδιαφέρον προκαλεί η απόφαση για την υποχρεωτική παράδοση της μηνιαίας αποζημίωσης στις ίδιες τις τροφούς παρουσία του εκάστοτε προνοητή και καπετάνιου του νησιού.²² Ίσως με αυτό τον τρόπο, τυπικά τουλάχιστον, μπορούσαν να αποφευχθούν προβλήματα εις βάρος γυναικών που γίνονταν, ενδεχομένως, αντικείμενο εκμετάλλευσης είτε από τους συζύγους είτε από τους συντρόφους τους. Είναι πιθανό ότι οι εκπρόσωποι του ιδρύματος προτιμούσαν να συνομιλούν απευθείας με τις ίδιες της εργαζόμενες και να διευθετούν τα ζητήματα αποκλειστικά μαζί τους. Επίσης, δεν αποκλείεται η επιλογή αυτή να συνδέεται με την καχυποψία της βενετικής διοίκησης προς τους εγχώριους επικεφαλής του ιδρύματος και τη διάθεση πλουτισμού των τελευταίων εις βάρος των υπαλλήλων, μέσω καταχρήσεων. Εκτός όμως από τις τροφούς, με βάση τον κανονισμό καθοριζόταν η μισθοδοσία και μιας ακόμη κατηγορίας γυναικών, οι οποίες είχαν απλώς τα παιδιά υπό την εποπτεία τους («in custodia») πιθανότατα στο χώρο της οικίας τους. Επρόκειτο μάλλον για γυναίκες που είχαν θηλάσει τα βρέφη κατά το παρελθόν και συνέχιζαν να τα φροντίζουν στην εστία τους με αμοιβή τέσσερις λίρες μηνιαίως.²³ Όλες οι παραπάνω υπάλληλοι του ευαγούς καταστήματος, εσωτερικές και εξωτερικές, καταγράφονταν υποχρεωτικά σε ειδικά κατάστιχα στο πλαίσιο διευκόλυνσης της διαδικασίας ελέγχου. Δίπλα στο όνομά τους σημειωνόταν με ακρίβεια ο μισθός τους, ενώ, εφόσον επρόκειτο για εξωτερικές συνεργάτριες, ακολουθούσαν και τα ονόματα των παιδιών που είχαν υπό την επίβλεψή τους.

Σχεδόν ενάμιση χρόνο μετά από τη δημοσίευση του πρώτου κανονισμού, ο προνοητής και καπετάνιος της Κέρκυρας Giacomo Nani, τον Ιούνιο του 1672, εξέδωσε απόφαση, βάσει της οποίας οι εσωτερικές τροφοί θα λάμβαναν πλέον δεκαπέντε λίρες το μήνα. Η συγκεκριμένη πρωτοβου-

²¹ Στο ίδιο, 15 Νοεμβρίου 1671.

²² Ο.π.

²³ Ο.π.

λία στην ουσία εξυπηρετούσε τις αυξημένες ανάγκες του Εκθητοτροφείου σε προσωπικό, αποτρέποντας παράλληλα όσες ήδη εργάζονταν εκεί να εγκαταλείψουν τη θέση τους εξαιτίας των περιορισμένων τους αποδοχών.²⁴ Αντίθετα, ο μισθός των εξωτερικών τροφών φαίνεται ότι παρέμεινε σταθερός, αφού τέσσερα χρόνια αργότερα συνέχιζαν να εισπράττουν κάθε μήνα τις προκαθορισμένες τέσσερις λίρες. Παράλληλα, οι τελευταίες είχαν τη δυνατότητα, εφόσον το επιθυμούσαν, με την είσπραξη του ίδιου ποσού να κρατήσουν υπό την εποπτεία τους τα παιδιά μέχρι να συμπληρώσουν το όγδοο έτος της ηλικίας τους.²⁵ Η διάταξη αυτή όμως επρόκειτο να καταργηθεί σε σύντομο χρονικό διάστημα, καθώς οι μικροί προστατευόμενοι έπρεπε στο εξής να παραδίδονται στο Εκθητοτροφείο μόλις γίνονταν τεσσάρων ετών.²⁶

Σε ό,τι αφορά τη συμπεριφορά των τροφών κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας τους, διαπιστώνεται ότι το βενετικό κράτος αναγκάστηκε να υπαναχωρήσει αρκετές φορές, προκειμένου να εξασφαλίσει επαρκή αριθμό εργαζόμενων γυναικών. Με βάση τη ρήτρα που περιλαμβάνεται στο πρώτο καταστατικό, οι εσωτερικές συνεργάτριες υποχρεώνονταν να παραμείνουν εσώκλειστες επί δύο χρόνια.²⁷ Φαίνεται όμως πως αυτή ακριβώς η δέσμευση απέτρεψε σημαντικό αριθμό γυναικών να παρουσιαστεί. Το Νοέμβριο του 1671, στο δεύτερο κιάλας κανονισμό, τους δόθηκε άδεια συγκατοίκησης με τους συζύγους τους μέσα στο χώρο του ευαγούς καταστήματος. Μοναδική προϋπόθεση αποτελούσε η προσκόμιση του πιστοποιητικού γάμου, το οποίο θα έπρεπε να κατατίθεται στις αρχές και να επικυρώνεται μία φορά το μήνα. Σε αντίθετη περίπτωση, οι εργαζόμενες θα τιμωρούνταν αυστηρά και θα εκδιώκονταν από το Εκθητοτροφείο.²⁸ Στο ζήτημα των παντρεμένων τροφών και των συζύγων τους επανήλθε και ο κανονισμός του 1676. Και πάλι γινόταν λόγος για την ανάγκη πιστοποίησης του νόμιμου χαρακτήρα της σχέσης, ενώ παράλληλα υπογραμμιζόταν ότι σε περίπτωση εγκυμοσύνης θα έπρεπε να απολυθούν και να απομακρυνθούν άμεσα από το ίδρυμα.²⁹ Η διευκρίνιση αυτή πιθανόν θεωρήθηκε αναγκαία μετά από τον εντοπισμό ανάλογων περιστατικών, επικίνδυνων για την επιβίωση των βρεφών.

Τα προβλήματα που είχαν συσσωρευτεί στο πέρασμα του χρόνου, σε συνδυασμό, ενδεχομένως, με την περιορισμένη προσφορά υπαγόρευσαν στις αρχές να προσανατολιστούν σε παλαιότερες λύσεις. Έτσι, για μία

²⁴ Στο ίδιο, 13 Ιουνίου 1672.

²⁵ Στο ίδιο, 30 Νοεμβρίου 1676.

²⁶ Στο ίδιο, 15 Μαρτίου 1678.

²⁷ Στο ίδιο, 10 Ιανουαρίου 1671.

²⁸ Στο ίδιο, 30 Νοεμβρίου 1671.

²⁹ Στο ίδιο, 30 Νοεμβρίου 1676.

ακόμη φορά εμφανιζόταν ως αναγκαία η ανάθεση ενός μέρους του αριθμού των παιδιών, ειδικά σε περιόδους κατά τις οποίες αυτός ήταν αυξημένος, σε εξωτερικές τροφούς παντρεμένες ή και αδέσμευτες. Οι υπεύθυνοι του Ospedale della Pietà θα έπρεπε, όπως συνέβαινε και κατά το παρελθόν, να σημειώνουν στα ειδικά κατάστιχα τα ονόματα των επαγγελματιών αυτών, των συζύγων τους, όταν υπήρχαν, καθώς και τον τόπο διαμονής τους, ώστε να διευκολύνεται ο έλεγχός τους.³⁰

Ανεξάρτητα, βεβαίως, από την οικογενειακή τους κατάσταση, οι τροφοί, τόσο οι εσωτερικές όσο και οι εξωτερικές, ήταν υποχρεωμένες να προσαρμόζουν τη συμπεριφορά τους στους κανόνες του ιδρύματος. Ωστόσο, οι διαδοχικές αναφορές στο συγκεκριμένο ζήτημα υποδηλώνουν έως ένα βαθμό τη συχνότητα των αποκλινοσών συμπεριφορών των γυναικών. Η πρώτη μορφή της «παραβατικότητάς» τους, σύμφωνα με τα όργανα της βενετικής εξουσίας, αφορούσε την αντίδρασή τους στον εγκλεισμό και την κινητικότητά τους στον αστικό χώρο παρά τις αρχικές τους δεσμεύσεις. Με βάση το περιεχόμενο των πρώτων κιάλας καταστατικών, το 1671, ως αναγκαία προϋπόθεση για την ομαλή λειτουργία του Εκθετοτροφείου και την τήρηση της τάξης εμφανιζόταν η διαρκής παραμονή στο κτήριο τόσο της priore όσο και των τροφών. Η έξοδος απαγορευόταν ρητά και μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνο κατόπιν ειδικής άδειας. Σε διαφορετική περίπτωση, θα ακολουθούσε η διαγραφή των ονομάτων τους από το σχετικό κατάστιχο και η άμεση απόλυσή τους. Προφανώς, η διάταξη αυτή δεν αποδείχθηκε ικανή να περιορίσει τις τροφούς.³¹ Λίγα χρόνια αργότερα, το 1674, ο προβλεπτής και καπετάνιος της Κέρκυρας Gritti σημείωνε το κλίμα της γενικότερης αταξίας που επικρατούσε στο περιβάλλον του ιδρύματος: Οι τροφοί χωρίς να ζητούν τη συγκατάθεση των επικεφαλής εγκατέλειπαν το χώρο καθ' όλη τη διάρκεια της ημέρας και της νύχτας γυρίζοντας ανεξέλεγκτα στην πόλη. Στην προσπάθειά του να περιορίσει παρόμοια φαινόμενα ανήγγειλε την επιβολή αυστηρών ποινών που προέβλεπαν τη μαστίγωση και τη διαπόμπευση όλων όσες εγκατέλειπαν τη θέση τους.³² Δύο χρόνια αργότερα, αποφασίστηκε τελικά ότι οι επιτρεπόμενες έξοδοι των τροφών δεν θα μπορούσαν να υπερβαίνουν τις δύο ώρες ημερησίως, ενώ το βράδυ, μετά τον εσπρινό, η πόρτα του ιδρύματος θα έπρεπε να παραμένει κλειστή μέχρι το επόμενο πρωινό.³³

Η δεύτερη μορφή παρέκκλισης της συμπεριφοράς των τροφών εντοπίζεται στην κακή μεταχείριση των βρεφών, με συνέπεια συχνά το θάνατό

³⁰ Ο.π.

³¹ Στο ίδιο, 15 Νοεμβρίου 1671.

³² Στο ίδιο, 22 Ιουλίου 1674.

³³ Στο ίδιο, 30 Νοεμβρίου 1676.

τους. Το 1698, ο γενικός προνοητής θαλάσσης Bortolo Contarini στην αλληλογραφία του προς τη Βενετία έθιγε τα κακώς κείμενα, κάνοντας λόγο για την ύπαρξη ενός θεσμού που, ενώ η λειτουργία του είχε καθοριστεί με σαφήνεια μέσα από σχετικούς κανονισμούς και διατάξεις, τώρα «è arrivata la malitia a contaminarlo». Ο Contarini έως ένα βαθμό συνέδεε την παρακμή του Εκθετοτροφείου της Κέρκυρας με τις ατασθαλίες των εξωτερικών τροφών, οι οποίες παρά τις δικλίδες ασφαλείας φαίνεται ότι παραμελούσαν συστηματικά τα καθήκοντά τους, αδιαφορούσαν για τα βρέφη και ορισμένες φορές απέκρυπταν ακόμη και το θάνατό τους.³⁴ Βεβαίως, ήδη από το 1676, κατά τη διαδικασία παράδοσης των βρεφών στις γυναίκες που θα τα θήλαζαν, οι αρχές τοποθετούσαν στο λαιμό τους κορδέλα με μεταλλική σφραγίδα, περιορίζοντας έτσι την πιθανότητα παραπλάνησης των αρμοδίων αναφορικά με την ταυτότητα των νεογέννητων.³⁵ Η τακτική αυτή δεν αποτελούσε καινοτομία, καθώς εφαρμοζόταν συστηματικά σε διάφορα μέρη της βενετικής επικράτειας του Stato da Terra και του Stato da Mar. Φαίνεται όμως ότι στην περίπτωση της Κέρκυρας σημειώθηκαν αρκετές ατασθαλίες, αφού οι τροφοί, σύμφωνα με τις αναφορές του γενικού προνοητή, εξακολούθησαν να εμφανίζονται μπροστά στις αρχές παρουσιάζοντας τα δικά τους παιδιά στη θέση των εκθέτων, τα οποία ενδεχομένως είχαν πεθάνει στο μεσοδιάστημα εξαιτίας της αδιαφορίας, της εγκατάλειψης και της κακομεταχείρισης.³⁶

Οι αρχειακές μαρτυρίες που αναφέρονται στην επαγγελματική κατηγορία των τροφών, είναι μάλλον φειδωλές. Σε μεγάλο βαθμό πρόκειται για πληροφορίες που αντλούνται από τα καταστατικά κείμενα του Εκθετοτροφείου, κείμενα τα οποία συντάχθηκαν από τα βενετικά μητροπολιτικά ή περιφερειακά διοικητικά όργανα, προκειμένου να εξυπηρετήσουν συγκεκριμένες ανάγκες και καθόριζαν το πλαίσιο λειτουργίας ενός φιλανθρωπικού καταστήματος για παιδιά. Κατά συνέπεια, ενώ η αποδελτίωση των σχετικών με τις τροφούς στοιχείων δεν εμφανίζει δυσκολίες, ιδιαίτερα δυσχερής παρουσιάζεται η διαδικασία ανίχνευσης –μέσα από κείμενα που αποτυπώνουν αποκλειστικά το λόγο της εξουσίας– των διαστάσεων του φαινομένου της ανάθεσης του θηλασμού, της συμπεριφοράς των γυναικών εντός και εκτός του ιδρύματος και της κοινωνικής αποδοχής τους.

Σε γενικές γραμμές, δεν θα ήταν υπερβολικό να σημειωθεί ότι η λειτουργία του Εκθετοτροφείου της Κέρκυρας, όπως και εκείνη όλων των

³⁴ A.S.V., «Provveditori da Terra e da Mar», f. 1177, 31 Μαρτίου 1698, επιστολή αρ. 7.

³⁵ Γ.Α.Κ. – Α.Ν.Κ., «Ενετοκρατία», φάκ. 26, fasc. 6, 30 Νοεμβρίου 1676.

³⁶ A.S.V., «Provveditori da Terra e da Mar», έγγραφο με ημερομηνία 15 Μαρτίου 1698, συνημμένο στην επιστολή αρ. 7 με ημερομηνία 31 Μαρτίου 1698.

αντίστοιχων ιδρυμάτων, στηριζόταν σε πρακτικό επίπεδο σχεδόν αποκλειστικά στην ύπαρξη των τροφών. Άλλωστε, ακόμη και οι επικεφαλής του, άνδρες και γυναίκες, πέρα από τη διαχείριση των οικονομικών υποθέσεων, ως βασική αρμοδιότητα είχαν τον έλεγχο και την επιτήρηση των εργαζόμενων σε αυτό γυναικών. Η διάσωση των νεογέννητων ήταν η απαραίτητη προϋπόθεση επιβίωσης και συνέχισης του θεσμού, καθώς σε αντίθετη περίπτωση θα εξέλειπαν οι λόγοι ύπαρξής του και θα απαξιωνόταν η κοινωνική πολιτική του βενετικού κράτους σε ό,τι αφορούσε την περίθαλψη των απροστάτευτων παιδιών.

Ανεξάρτητα, ωστόσο, από την πορεία του ιδρύματος, η μελέτη των αρχαικών τεκμηρίων οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι τροφοί αντιμετωπίζονται από τους εκπροσώπους του κρατικού μηχανισμού ως ιδιαίτερη γυναικεία επαγγελματική κατηγορία. Βεβαίως, είναι αυτονόητο ότι, ενώ από τη μία μεριά ο κρατικός μηχανισμός τις αντιμετωπίζει ως αυτόνομη και ανεξάρτητη από την ανδρική παρουσία επαγγελματική ομάδα, ικανή να συνομιλεί απευθείας με τον εργοδότη, όποια μορφή και αν είχε, χωρίς μεσάζοντες, από την άλλη τις υποχρεώνει να αυτοπροσδιορίζονται σε σχέση με το ανδρικό φύλο και τη θέση τους διπλά σε αυτό. Εμφανίζονται, δηλαδή, μόνες ενώπιον των υπευθύνων του Εκθετοτροφείου για να αναλάβουν υπηρεσία ή για να παρουσιάσουν τα βρέφη που θηλάζουν, εισπράττουν υποχρεωτικά οι ίδιες το μισθό τους, όμως στα ειδικά κατάστιχα σημειώνεται υποχρεωτικά το όνομα του συζύγου τους, εφόσον είναι παντρεμένες, και, το κυριότερο, το κράτος επιτρέπει την παρουσία των τελευταίων στο χώρο του βρεφοκομείου χωρίς να λειτουργούν αποτρεπτικά οι πρακτικές δυσκολίες και κυρίως το ενδεχόμενο μιας νέας εγκυμοσύνης.

Το επάγγελμα της τροφού ήταν ευκαιριακό και περιορισμένης διάρκειας λόγω της φύσης των παρεχόμενων υπηρεσιών.³⁷ Εντούτοις, ακόμη και κάτω από αυτούς τους όρους πρόσφερε στον πενιχρό οικογενειακό προϋπολογισμό ένα επιπλέον βοήθημα και συνεπώς η εξάσκησή του συνδέθηκε αποκλειστικά με φτωχές κοινωνίες και με περιόδους οικονομικής ύφεσης.³⁸ Με άλλα λόγια, οι συχνά περιορισμένες απολαβές αποτελούσαν το σημαντικότερο, αν όχι το μοναδικό, κίνητρο των γυναικών για την «προσφορά» του στήθους τους σε ξένα παιδιά, εγκαταλείποντας συχνά τα δικά τους ή καταδικάζοντάς τα σε καθεστώς υποσιτισμού μαζί με εκείνα του ιδρύματος. Εξάλλου, δεν είναι παρακινδυνευμένη η υπόθεση ότι το επάγγελμα της τροφού συνδέεται άμεσα ή έμμεσα με την αύξηση της παιδικής θνησιμότητας³⁹ αλλά και με το φαινόμενο της έκθεσης. Σε

³⁷ Povoło, «L'infanzia abbandonata nel Veneto...», *ό.π.*, σσ. 656-657.

³⁸ Cappelletto, «Gli affidamenti a balia dei bambini abbandonati...», *ό.π.*, σ. 329.

³⁹ Jean Louis Flandrin, *La famiglia: parentela, casa sessualità nella società preindustriale*, Μιλάνο 1979, σ. 253.

ό,τι αφορά το πρώτο, η ανάθεση πολλές φορές τριών ή τεσσάρων παιδιών σε μία γυναίκα οδηγούσε σε βέβαιο θάνατο τα βρέφη. Άλλες φορές πάλι, όπως και στην περίπτωση της Κέρκυρας, τα έκθετα έπεφταν θύματα της αμέλειας, της άγνοιας ή ακόμη και της απληστίας των τροφών, οι οποίες συνήθιζαν να αποκρύπτουν το θάνατό τους συνεχίζοντας να εισπράττουν κανονικά τις απολαβές τους. Σχετικά με το δεύτερο, οι ίδιοι οι γονείς, γνωρίζοντας την ύπαρξη του θεσμού των μισθοδοτούμενων από το κράτος ή τις τοπικές κοινότητες τροφών, εγκατέλειπαν με μεγαλύτερη ευκολία τα παιδιά τους, ενώ, όχι σπάνια, μερικές μητέρες άφηναν αποβραδίζ το νεογέννητό τους στο κατώφλι του ιδρύματος, για να εμφανιστούν στους αρμοδίους ως υποψήφιος τροφοί την επόμενη ημέρα το πρωί.

Οι διαδοχικές εκδόσεις κανονισμών στο χρονικό διάστημα μεταξύ του 1671 και του 1698 υποδηλώνουν έως ένα βαθμό τα κενά, τα προβλήματα και τις ελλείψεις που καθόρισαν την πορεία του ευαγούς καταστήματος. Και καθώς η λειτουργία του Εκθετοτροφείου βασίστηκε στην παροχή υπηρεσιών τόσο των εσωτερικών όσο και των εξωτερικών τροφών, είναι αναμενόμενο ότι και οι δυσλειτουργίες του θα συνδέονταν αναπόφευκτα με την παρουσία τους ή θα αποδίδονταν αποκλειστικά σε εκείνες. Οι ίδιες φαίνεται ότι προσφέρουν άλλοθι, ενώ παράλληλα «προσφέρονται» ως εξιλαστήρια θύματα στην προσπάθεια του κρατικού μηχανισμού να απενοχοποιήσει τις δυσλειτουργίες του συστήματος κοινωνικής μέριμνας. Ανεξάρτητα όμως από αυτό, αξίζει να σημειωθεί ότι οι αρχές, προσλαμβάνοντας τις γυναίκες αυτές, τις επιλέγουν απογυμνωμένες από τον κοινωνικό τους περίγυρο, την ηθική τους υπόσταση, τις ιδιαιτερότητές τους. Τα κριτήρια διαμορφώνονται με διαφορετικούς όρους. Στην ουσία η προσοχή και το ενδιαφέρον εστιάζονται αποκλειστικά σε ένα συγκεκριμένο μέρος του σώματός τους, συνδεδεμένο βιολογικά με τη γυναικεία φύση και τη μητρότητα, ενώ οι ίδιες αντιμετωπίζονται ως εργαλεία υποστήριξης ενός μηχανισμού, μακριά από αξιολογικές κρίσεις, χωρίς ταυτότητα, χωρίς κοινωνικό φύλο.